

ANUARIO DEL SEMINARIO DE FILOLOGÍA
VASCA «JULIO DE URQUIJO»

International Journal of Basque Linguistics and Philology

LII: 1-2 (2018)

*Studia Philologica et Diachronica
in honorem Joakin Gorrotxategi*

Vasconica et Aquitanica

Joseba A. Lakarra - Blanca Urgell
(arg. / eds.)

eman ta zabal zazu

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

Hots-aldaketaren inguruan

About sound change

Miren Lourdes Oñederra
UPV/EHU

Abstract

Hugo Schuchardt's criticism of the neogrammarians in his «Über die Lautgesetze: Gegen die Junggrammatiker» is the starting point of this paper. In Schuchardt's critical arguments interesting ideas may be found that still deserve our attention. Against the exceptionlessness of sound change held by neogrammarians Schuchardt puts forth language variability and the mental aspects of sound change. The fundamentally mental status of sound change proposed by Natural Phonology is presented in relation to the exclusively phonetic explanations, thus highlighting Schuchardt's modernity (§ 3). Phonemic units that are being added to or deleted from the Basque inventory are mentioned as examples under § 3.2. Finally section 4 offers a brief reflection on the unsolved questions about sound change.

Keywords: *sound change, inviolability rules, causality, phonetic vs. mental.*

Laburpena

Hugo Schuchardtek «Über die Lautgesetze: Gegen die Junggrammatiker» lanean neogramatikoei egiten dien kritika du lan honek abiapuntu. Kritika horiek burutzeko arrazoibideetan badira egunerokotasunik galdu ez duten ideia interesgarri zenbait. Neogramatikoei aldarrikatutako hots aldaketen salbuespengabetasunaren aurka, Schuchardtek hizkuntzaren aldagarritasuna eta hots-aldaketen alderdi mentalak azpimarratzen ditu. Artikuluaren 3. atalean ahoskeraren esplikazio guztiz fonetikoaren aurrean Fonologia Naturalak hots aldaketaren funts mentalaz dioena azaltzen da, Schuchardten argudioen gaurkotatzea nabarmenduz. Euskararen fonema inbentarioan gertatzen ari diren unitate gehitze edo murrizte batzuk aipatzen dira adibide moduan (§ 3.2). Azkenik (§ 4) hausnarketa laburra egiten da hots aldaketak irekita uzten dizkigun galderen inguruan.

Hitz gakoak: *hots-aldaketa, erregelen hautsezintasuna, kausalitatea, fonetiko vs. mentala.*

1. Abiapuntua

Garai bertsuan etorri zitzaizkidan bi eginkizun lan-mahaira. Batetik, omenaldi honetan parte hartzeko gonbita jaso nuen Lakarra eta Urgellgandik. Bihotzez esker-tzen dut, oso gustura egiten baitzaio merezi duenari gorasarre. Askoz zalantzazkoagoa da, noski, merezi duen maila iritsiko ote duten ondoko lerroek.

Mahai gainean zain neukan beste aukera neronek ekarritako liburu bat zen, batez ere lehen atal bezala dakarren lanaren izenburuagatik hautatua, azpitoluagatik zehazki. Lan hori 1885ean Berlinen argitaratutako Hugo Schuchardten «Über die Lautgesetze: Gegen die Junggrammatiker» da, nik Theo Vennemann eta Terence Wilbur argitaratzaile, itzultzaile eta atal batzuen autore dituen liburuan aurkitua (Vennemann & Wilbur 1972). Schuchardten jatorrizko alemanezkoaren ingelesezko itzulpena ematen zaigu Theo Vennemann eta Terence H. Wilburrek egina izatearen bermeaz: «On Sound Laws: Against the Neogrammarians». ¹ Eskertzekoa da itzulpena, Schuchardten idazkera zaila baita, ez bakarrik alemanez ingelesez baino are okerrago moldatzen garenontzat (ez da noski hemen omentzen dugunaren kasua). ² Batzuetan ematen omen du autoreak ez zuela birpasatu ere egin idatzitakoa (Vennemann & Wilbur 1972: vi). Irakurtzen hasi eta Schuchardtek eman zidan abiapuntua lerro presatuegi hauen bidez Joaquín Gorrochategui omentzeko.

Hemen eskaintzen dudan lan honetarako arreta jarri behar genuke batez ere akuilu gertatu zitzaizkidan Schuchardten argudioetan, neogramatikoen dotrinaren kontrako bere kritikak aurkezteko eraiki zituen arrazoibideetan, XIX. mendearen azken aldera erabilitako azalpen motetan. Nahi nuke ikustea nola Schuchardten kezkek ez ziren guttiz lekuz kanpoko. Gainera Schuchardtrentzat gai zail zirenen inguruan bueltaka jarraitzen dugu oraindik ere fonologian, sinkronia-diakroniaren arteko hesian ezin sinetsi, esplikazioak bilatzen ditugunok.

2. Schuchardt neogramatikoen aurka

XIX. mendean eta Leipzig egoitza nagusi zutelarik, sona handiz sortu zen mugimenduko kideei 'neogramatikoak' deitzen ohituta gaude, ziurrenik ingelesez hala itzulita hedatu delako izena (*neogrammarians*) eta gaztelaniaz edo frantsesez ere hala ikasi genuelako (*neogramáticos*, *néogrammairiens*). Alemanez sortu ziren jatorrizko izen konposatuetan —*Junggrammatiker*, *junggrammatische Schule*, *junggrammatische Prinzip*— *Jung-* 'gazte' da lehen osagaia; literalki, beraz, gramatikagile gazteez aritu behar genuke. Hain zuzen ere konparatibista «zaharrei» XIX. mendeko 70. hamarkadan oldartu zitzaion mugimendu berritzailea da («a new or young or allegedly more rigorous movement», Curtius 1885, apud Wilbur 1972), izena erdi-txantxetazko harrokeriaz hartu zuena, Wilburrek (1972: 101) Brugmannen lerro batzuetako arrandia kritikatu ondoren esaten digunez:

¹ Besterik esaten ez bada, irakurketa errazteko, ingelesezko itzulpenetik hartuko dira aipu zuzen edo zeharkakoak eta horko orrialde zenbakiak emango. OSL laburdura erabiliko da izenburu osoaren ordez.

² Oso erabilgarri gertatzen da itzulpena gure eginbeharrerako, jatorrizkoaren orrialde erreferentziak kontuz jarri baitituzte itzultzaileek, hitz-molde eta adierazpideen alderaketa errazteko. Tarteka ingelesezkoa aldendu egiten da alemanezkotik (itzultzaileek onartzen dute interpretazio lana egin behar izan zutela batzuetan): halakoak bereziki aztertu beharrekoak lirateke azterketa zabal eta sakonago batean.

The very name *Junggrammatiker*, translated, neogrammarian, is an inside bit of preciosity. It was a private joke among the students and younger faculty at Leipzig which set the 'young grammarians' apart from the 'old grammarian', Curtius. Indeed the English translation is too abstract and antiseptic even to hint at this jocular origin.

Schuchardtek Curtius eta beste zenbaitek bezala eraso egiten die neogramatikoei, baina ez garai hartan zalaparta handiena atera zuten kontuengatik (ordurarteko hots aldaketei buruzko axioma zenbaiten hausteengatik: ikus Wilbur 1972: 90), baizik eta, gerora, neogramatikoez eskuliburuek islatzen duten arazo ia bakarragatik: hots-aldaketa legeen salbuespengabetasunagatik (ik. beheragoko 7. oin-oharra). Uste dut Schuchardten argudio eta gogoetetan badela aski ideia interesgarri eta, hainbatik hainbatean, egunerokotasun nabarmenekoak direla.

Esan bezala 1885ean argitaratzen da Schuchardten lana, *fonologi*az hitz egiten ez zenean, terminoa bera erabiltzen ez zenean, fonetikaren eta fonologiaren arteko desberdintasuna argi marraztu gabe zegoenean. Urruti dago oraindik estrukturalistek muturrera eramango zuten bien arteko haustura, Trubetzkoyk 1932ko martxoan Forchhammer fonetikariari idatzitako gutunean duena adibide exageratuenetako bat (Oñederra 2004: 158).³ Schuchardten idatzian fonetikaren eta fonologiaren arteko nahastearen ondorioak nabarmen dira egungo ikuspuntutik.

Haatik fonetika-fonologia bitasuna hautematen da (*avant le mot*) han-hemenka testuan zehar. Esaterako, hotsen ingurune fonetiko erabat berdinak ez egoteaz ari dela (OSL 53-54), alderdi fonologiko abstraktuak datozkio estrukturalisten eta ondokoen ikerketa ezagutzen duen egungo irakurleari.

Hots aldaketaz dioena hots egituretara ere heda daitekeela dioenean (OSL 42), garbi erakusten du egun hizkuntzen sistema fonologiko deitzen denaz ari dela eta ez xehetasun fonetikoetz, nahiz bere hiztegian *fonologia* eta horren eratorririk ez egon.

Ziurrenik fonetikaren eta fonologiaren arteko bitasunaren aztarnarik gardenena hots aldaketaren eragile psikologikoak eta fisiologikoak bereizten dituenean dugu (OSL 43). Ez zaio iruditzen neogramatikoek beti zuzen jokatu dutenik eta koherentziarik eza salatzen du Osthoffen morfologiazko eta fonologiazko analisisien artean, baita neogramatikoen zenbait aurkarirengan ere.

Dena den, lerro artetik zeharka ukitutako beste gauza asko atera balitezke ere, gai dugun bere lan horretan Schuchardt garaiko oso gai zehatz batez ari da, hots legeen salbuespengabetasunaz. Lanaren lehen bi lerroetan zuzen eta gordin adierazten duenez, delako⁴ eskola neogramatikoaren berezko proposamen bakarra izan omen zen hori (OSL 41).⁵

³ Alemanez irakur dezakeenari Jakobsonek argitaratutako Trubetzkoyren gutunen artean jatorrizko bertsoia bila dezala gomendatuko nioke noski nire euskarazko itzulpenean gelditu gabe.

⁴ Schuchardtek alemanez «die sog[ennante]» («the so-called» ingelesezko itzulpenean) idatzi zuen, distantzia garbi markatuz (Schuchardt 1972 [1885]: 9).

⁵ Merezi du Schuchardten itzulpenaren ondoren Wilburrek (1972) idatzitako «Hugo Schuchardt and the Neogrammarians» irakurtzea, bai oro har neogramatikoen ospe handiegiaz jabetzeko eta baita gurean Schuchardten izen ona berreskuratzeko ere, etimologia baldarrak gorabehera. Bereziki argigarri da Hallek esandakoen kontra Wilburrek egiten dion defentsa; halaber salatzen du zenbait hizkuntzalari zentzugabek Schuchardten izena erabili izanak («to support their own sometimes rather colorful varieties of irrationalism») egin dion kaltea (Wilbur 1972: 108-109).

Azpirarratzekoa da neogramatikoez aldarrikatutako hots legeen gertabide mekaniko eta salbuespen gabearen ondoan, Schuchardtek esplikazioari ematen dion garrantzia. Izan ere, proposamenak baino proposamena oinarritzeko argudioak axola zaizkio eta behin baino gehiagotan azpirarratzen du hots aldaketan esplikaziotzat ematen denak benetako kausa posiblea izan behar duela eta ez, besterik gabe, gertakide (OSL 64). 2. atal honen azken lerroetan itzuliko gara kausalitatearen arazo honetara.

Burua altxatuko balu Schuchardtek, ikusiko luke, moduak-modu eta gaiak-gai, oraindik eztabaidak dirauela eta aski luzea dela neogramatikoen itzala. Litezkeen beste autore askoren artean aukeratzen dut, azken aldian irakurri dudalako, hau:

Every historical linguist would concede that ‘exceptions’ to sound laws are quite common; however, most linguist would also argue that usually these counterexamples are only apparent, and do not contradict the Neogrammarian assumption of systematic sound change, which —especially in case of well-defined phonetic conditioning— is overwhelmingly regular (...) (Canalis 2014: 91).

Dena den eta *mutatis mutandis*, Canalisek (2014: 95) Schuchardti emango dio arrazoa Neogramatikoen gainerik artikulua azken ondorioetan onartuz erregularitasuna «probabilistic rather than deterministic» dela.

Izan ere Schuchardtek ez du erabat gaitzesten neogramatikoen aldarrikapena. Pobre iruditzen zaiola esan litekeela uste dut, neogramatikoen proposamen bakarraz aipatutako lehen esaldi ia ironiko horrengatik eta lerroetan behera aurkitzen diren beste batzuegatik. Iruditzen zaio gainera ez dagoela ongi adierazita, ez litzatekeela esan behar hots legeak salbuespen gabeak direla, baizik eta hots aldaketak salbuespenik gabeko legeen arabera gertatzen direla.⁶ Honelakoak aipatzen ditut ez berez duten edo ez duten garrantziagatik, baizik eta ikusarazteko Schuchardtek zein zorrotz hartzen duen arazoari aurre egiteko lana. Testuinguruaz gutxienez gogoan izan behar dugu garai hartan lege naturalen inguruko eztabaidak akademian zuen garrantzia eta nola neogramatikoez hizkuntza naturarekin eta hizkuntzalaritza zientziarekin nahi zizuten parekatu hots legeen salbuespengabetasuna aldarrikatuz. Aldarrikapen horren indarra neogramatikoen artean ahuldu omen zen, baina zoritxarrez bertsiorik indartsuenean eta testuingurik gabe iritsi da linguistikaren historiako eskuliburueta.⁷

Fonetika-fonologiaren auzia bezala egungo begiekin ikusita baina garaiko paradigmekin kokatuta, bada modernotasun handiko beste gai bat: Schuchardtek neogramatikoei egiten dien kritika aldakortasunaren eta horren eragile aniztasunaren aldarrikapentzat jo dezakegu (ik. OSL 47: «spatial and temporal relativity of sound laws» eta beheargoko paragrafoa).⁸

⁶ Vor sich gehen ‘aurrera egiten’ dutela dio literalki jatorrizkoan (Schuchardt 1972 [1885]: 42). Dena den, zenbait argitalpenetan bederen Schuchardtek nahi bezala agertzen da jasoa neogramatikoen aldarria (ik. Osthoff eta Brugmann 1878, apud Labov 1981: 268).

⁷ Orrialde gutxi batzuetan modu aberatsean azaltzen ditu Wilburrek (1972: 102-106) neogramatikoen dotrinen inguruko garaiko eztabaidak, kontu bereziki garrantzitsu bat azpirarratuz azkenean: nola desberdina izan zen harrera Estatu Batuetan eta Europan (azken honetan eztabaidak xx. mendearen lehen herena arte iraun zuelarik). Dirudienez testuliburu gehienek Ameriketako ikusmolde dogmatikoa-goak islatzen dituzte.

⁸ Laster batean ikusi nahi duenak irakur beza Caminoren (2017: 6-10) aldakortasunaren inguruko egungo ideien kontakizun, bere laburrean, sendoa. Hizkuntzaren aldakortasunaren funts eta ezinbeste-

Gainera, testuak aurrera egin ahala gero eta argiagoa den aldakortasunaren defentsaren testuinguruan, eskatzen du kontuan hartzea hots aldaketetan oso eraginkortzat ematen dituen hiztunon alderdi kontziente eta erdi-kontzienteak (OSL 50). Horien artean agertzen dira prestigio arazoak, aldaketen arrazoi soziologikoak deitzen ditugun horiek (Laboven ekarpenen ondoren behintzat edonoren ahotan dabiltzanak), jasotzen duenean dardarkari hobikaria nola ubulartzan ari den alemanez eta frantsez edo alemanez nola ari den Berlineko eredura moldatzen belar ahostunaren ahoskera (OSL 51).

Presente daude beraz Schuchardten ikusmoldean, ahoskeraren aldakortasunaz batera, aldakortasun hori ezinbesteko egiten duten ahoskeraren alderdi mentalak eta hots aldaketen eragile aniztasuna. Eragile horien artean bereziki aipagarri dira, modernotasunagatik, aipatu berri ditugun baldintza soziologikoak, aldaera dialektologiko eta diakronikoen muga lausoak («fluid borders of its spatial and temporal variations», OSL 62) eta hitz banakoen erabilera maiztasuna gure egunotako Bybeeren proposamen teorikoak gogora ekartzen dizkiguna, noski mende eta laurden lehenagoko testuinguruan (OSL 57-58). Hartara, hots-aldaketen erregularitasun neogramatikoa (salbuespengabetasuna) oso kolokan jartzen du Schuchardtek.

Egungo fonologian erregularitasun hori aurkitzeko esperantza tresnabidezko azterketa fonetikoetan jartzen dugu neurri handi batean; sinesten dugu fonetikoki aski zehatz aztertzan baditugu baldintzak, isolatuko ditugula hots aldaketen eragileak eta, horiek egoki kokatuz gero, aldaketen nondik-norakoak finkatu ahal izango direla. Alegia, gertakari fonologikoen kausa guk ere hotsaren naturan bilatzen dugu, orain, aurrerapen teknikoei eskerrak, orduan baino hobeto analiza dezakegun alderdi fisiko horretan. Baina hala al da? Arrazoi fisikoak al ditu hots aldaketak?⁹ Schuchardten iritzia garbi gelditzen da Bloomfielden ondoko aipua bere erabateko adostasuna adieraziz ematen digunean (OSL 51): «The word “inviolable” or “infalible” in matters of grammar is always to be deprecated, if for no other reason than the one that the conscious will of any language-user undeniably stands above phonetic facts».

Izan ere, zuhurtzia hautematen da Schuchardten pentsabidean lanaren azken orrialdeetan, Paul, Kruszewski eta Bloomfield hizpide. Onartzen du bestek ere (adib. Paul berak) ahoskera aldaketen konplexutasuna ikusi dutela, baina, halaz ere, dio dogmatikoki eusten diotela hots aldaketa bakoitzaren albuespengabetasunari hizkuntzalaritzak zientzia maila iristeko modu bakarra balitz bezala hori onartzea, albuespengabetasuna edo kaosa aldarrikatuz (OSL 61-62). Schuchardten arabera, legeen zorrotasunaren ordezkari hizkuntzalarion behaketaren zorrotasuna behar da, aurkitzen diren egitateen kausak bilatzeko. Ordurarte datuak bilatzen lanpetuegi ibili ziren hizkuntzalariei iritsi omen zitzaizen esplikazioak bilatzen hasteko garaia («Only step by step does science replace description with explanation», OSL 63), baina beti ere hobe isilik gelditzea nola-halako zerbait kausatzat hartzea baino: «we must be per-

kotasuna inork baino hobeto azaldu zuen Sapirrek (1921) urtean behin baino gehiagotan irakurri behar genukeen *Language* liburuan, bereziki zazpigarren atalean.

⁹ Artikulu honetan ez da ukituko hots aldaketaren eremuan eztabaida ugari sortu eta sortzen duen gradualtasunaren auzia, aldaketak bat-batean gertatzen diren ala mailaka. Aldaketen gradualtasunaz eztabaida zail bezain interesgarria irekitzen du Bybee (2007: 954-955), gradualtasun fonetiko eta aldaketen hedatze lexikoa elkarrekin gurutzatuz.

mitted even today to point out any particular deviation from a recognized sound law and to be silent about the cause of this deviation rather than to chance a poorly founded supposition» (OSL 63). Bestela esan, hizkuntzalaritza zientzia mailara eramateko, bila ditzagun gertakarien kausak eta isil gaitezen gure susmoak estatus horretara iristen ez direnean.

Ondoko atalak ahoskeraren naturaltasunaren (i.e. kausaltasunaren vs. konbentzionaltasunaren) aldarrikapena abiapuntu duen teoria batek, Fonologia Naturalak (FN hemendik aurrera), hots aldaketaz dioena du ardatz. Horretarako teoria horretatik Patricia Doneganek eta Geoffrey Nathaneke (Donegan & Nathan 2015) Richard Jandari (Janda 2003) nola erantzuten dioten azalduko dut. Zilegi bekit artikulu honen narrazio-egiturarako, nolabait eta hainbatik hainbatean, Schuchardtek neogramatikoekin mekanikotasunaz esandakoen oihartzun urruntzat (aski urruntzat, egia) hartzea.

3. Nola gertatzen da hots-aldaketa

3.1. Aldakortasuna

Aspaldikoa izanagatik ere, oraindik eztabaidagai irekia da hizkuntzen hots-sistemez eta zehazki hotsen aldaketaz arduratzen diren adituen artean hotsak nola aldatzen diren, zertan datzan aldaketa eta hizkuntzaren zein osagaitan gertatzen den. Nola sortu da zubererazko /y/ seigarren bokala? Zer gertatu da txistukari apikariaren eta lepokariaren arteko desberdintasuna galdu duten euskalkietan? Zein da albokari palatalik gabe gelditzen ari diren hitzuneke jarraitutako mekanismo fonikoa?¹⁰

Inor gutxik jarriko luke egun zalantzan hizkuntzaren aldakortasunaren gauzatze fonikoa den ahoskeraren aldakortasuna. Aldakortasun horren garrantzia handia da Ohala eragin handiko fonologialariaren ikuspegian, aitzindarietako bat aipatzeagatik.¹¹ Uste du Ohalak (1997: 45) fonologiaren oinarritzko zereginetako bat dela aldakortasuna esplikatzea (bestea hotsen jokabidea azaltzea litzateke). Bere hitzetan erronka da aldakortasun hori jasotzea eta ulertzea nola oinarritzko unitate bera (hitz, silaba, fonema) desberdini gauzatzen den fisikoki. Hotsaren aldakortasun horretan ikusten du hots aldaketen abiapuntua Ohalak (1997: 45):

Today's allophonic variation can lead to tomorrow's sound change. Sound change that takes place in one language community and not another leads to dialectal variation; sound change that occurs in one morphological environment and not another leads to morphophonemic variation. But the variable behavior of speech sounds is not random; there are statistically favored patterns in it. Part of our task in explain-

¹⁰ Hauetan guztietan ohikoen den erantzun lasterrari, kanpo eraginarenari, oraingoz ez ikusi egingo diogu hemen, hots aldaketarako barne mekanismoen ikerketa delako lanaren helburu. Gainera, kanpoko eraginak, azken batean, erantzuna atzeratu besterik ez baitu egiten. Zentzu zabalago batean, onartuko bagenu ere inguruko erdaretatik sartu direla euskaran aldaketa horiek, erdaretan zer gertatu den azaldu beharko genuke. Orain Hegoaldeko hitzunon fonema inbentarioan azaldu den /θ/ edo Iparraldekoeneko /v/ bai dira kanpotik sartuak. Ikus Dorian (1993), kanpo vs. barne eragileen auziaren azterketa ereduakoa.

¹¹ Ez bada ere gaiari buruzko bere lehen gogoeta, bai da zuzenean dagokiona Ohala (1989). Azken argitalpenen artean bereziki aipagarri da Rost Bagudanch (2017), helburu baitu aldakortasuna hots-aldaketaren abiapuntu bezala akustikoki aztertzea.

ing sound patternings, then, is to attempt to understand the universal factors that give rise to allophonic variation and how they can lead to sound change.

Aurreko atalean esan bezala, Schuchardtek berak adierazi zuen aldakortasunaren eta hots-aldaketaren arteko lotura hori. Orain tresneria akustikoak berresten du ahoskeraren aldakortasuna zein handia den. Ez da inoiz erabat berdin gertatzen «e» hotsa, ezta hiztun beraren ekoizpenetan ere; gertaldi bakoitza irekixegoa, luzexegoa, erdiratuxegoa izan daiteke, hiztunak beti /e/ esan edo entzun duela uste duen hizkuntzetan ere. Baina hori ez da, bere horretan, hots-aldaketa, besterik gabe alofonia deitzen den hori baizik: fonema bera desberdin ahoskatzea ingurune fonikoaren, egoeraren eta abarren arabera.¹²

Hots-aldaketa gertatu dela esaten da gehienetan (eta hala jokatzeko da artikulu honetan) fonema berri bat sortu denean hizkuntza edo hizkera batean; baita fonema bat galtzen denean (beste batekin batuz); unitate fonemikoen osaketa fonikoa aldatzen denean edo hitzen aurkezpen fonemikoa aldatzen bada fonema inbentarioan aldaketarik gabe ere. Hemen lehen bi kasuak hartuko ditugu aintzat. Bestalde hotsen ahultze berreskuragarriak ez dira hots-aldaketatzat hartzen (Donegan & Nathan 2015: 441), berreskuragarri diren neurrian bederen. Halakoa litzateke euskaraz aski emanakor den bokal arteko /r/ ttakaren galera.¹³ Ahultze batek kendu edo ilunduaren berreskuragarritasunak bilakabide fonologikoen gardentasuna bermatzen du, uherdura edo opakotasunaren kontrako baldintzak ezartzen ditu, alegia; hori kontuan hartzea lagungarri gerta dakiguke ondorengo proposamenez hobeto jabetzeko.

3.2. Fonema

FNak hots aldaketa nola azaltzen duen ulertzeko, beharrezkoa da jakitea fonemak zer diren teoria horretan, nola irudikatzen diren eta nola gauzatzen diren. FNean fonema ez da abstrakzio bat, baizik eta tasun fonetikoaren bilduma zehatz bat hiztunak berariaz ahoska dezakeena eta hizketa entzutean hauteman ahal duena (Donegan 1995: 61, Donegan & Nathan 2015: 436).¹⁴ Alegia, fonemak hiztunaren gaitasunarekin du zerikusia: hiztunak bereiz dezakeena eta nahita ahoska dezakeena da fonema. Horregatik, hots-aldaketak gertatzen direnean hizkuntza batean, hiztunen gaitasunean aldaketak gertatzen dira.

Fonemak hitz edo morfemak memorian gordetzeko unitateak dira. Esan bezala, fonema bakoitza tasun fonetikoaren bilduma zehatz bat da, tasun horiek imintzio artikulatorioak beren ondorio akustikoekin uztartzea izanik (Donegan 1995: 62). Hizkuntza desberdinetan fortitio bilakabideen bidez aukeratzen da zein fonema edo fonema mota (i.e. zein tasun bilduma) gelditzen den hizkuntzaren fonema inbentariotik at.

¹² Alofonia maiz izaten da inoiz hots-aldaketa fonemikora helduko denaren hazia.

¹³ Cf. /sukaldea/ [sukaldia] vs. /sukaldera/ [sukaldea]; bigarren ahoskeraren disimilaziorik ezak (fortitio bat ezin da lenitio baten ondoren gertatu) salatzen du aurkezpen lexikoko /r/ horren presentzia.

¹⁴ Gogoan izan behar da tasunak FNean ez direla ohiko tasun fonologikoen zerrendetakoak: «(...) segments said to have the same features ought to be the same from language to language, and they are not (...). This simply suggests that features currently in use do not include sufficient detail» (Donegan 1993: 106).

Fonologialarien artean oso zabaldua dagoen ideia da hots-aldaketa hiztunaren ebakeraren edo entzumenaren gertakari fisiko eta fisiologikoetan datzala: hiztuna nolabait motz gelditzen da ebakera imintzioan eta horrek hotsaren ezaugarri fonetikoaren bat aldatzen du. John Ohala edo Juliette Blevinsentzat hotsa hautematean dago aldaketa iturri nagusia. Gorago aipatu Canalisek (2014: 89) ere, tuskanierazko aldaketak esplikatzen orduan, jotzen du hotsen hautemate anbiguotasunera, irudikatuz une batean hiztunak ez dakiela entzuten duena ahostun edo ahoskabea den. Hala-koak ez dira bateragarri hemen onartzen dugun fonema kontzeptuarekin eta bestelakoa izango da beherago jasoko den proposamena. FNaren ikuspegitik xehetasun fonetikoek ez dute agintzen hiztunaren oharrenean: «(...) phonetic identity is immaterial. Words with phonemically identical rhymes rhyme perfectly even if they are pronounced differently (...).» (Stampe 1979: 81).

Gainera aldaketen arrazoiak ezin dira izan «gaizki» entzutea edo ahoskera irristadak bakarrik. Hiztunak ahoskatu nahi duena erabat ez lortzea halabeharrezko arazo soilik fisikoa balitz, unibertsa izan behar luke. Baina ez dira hizkuntza guztietan hots aldaketa berak gertatzen: «If speakers have a choice in the matter of articulatory precision or can learn to control it, then undershoot or non-undershoot is not simply the result of an inability of the articulators to reach their target» (Donegan & Nathan 2015: 438). Hots aldaketetara iristen diren mugimendu fisikoak ebakera edo oharrena hobetzea helburu duten bilakabide berez mentalak dira.

3.3. Hotsak galtzea edo gehitzea

Mentalak direlako bilakabideak ugaritu edo gutxitu egin daitezke hizkuntzaren aro desberdinetan. Esate baterako, hizkuntza batean atzendua dagoen bilakabide bat emankor egiten bada, tasun bilduma posibleak murriztu egingo dira hizkuntza horretan. Hiztunak orduan ez dira gai izango tasun konbinaketa zehatz bat (bilakabide indartuak debekatzen duena) nahita egin edo hautemateko, alegia beren gaitasun fonologikoa murriztu egingo da eta horrek ekarriko du beren hiztegioko formen berranalizatzea. Halako zerbait gertatu bide zen txistukari lepokaria fonema inbentarioetatik kendu zuten euskalkietan. Hizkera horietan txistukarien estridentzia apikaritasunarekin bakarrik elkartzan da maila fonemikoan. Bestela esan, txistukari des-lepokaritze bilakabide bat onartu da eta, ondorioz, hiztunek ezin dute /s/ vs. /ʃ/ kontrastea erabili *hasi* eta *hazi* hitzak bereizteko (ekoizle zein entzule bezainbatean).

Parekoa litzateke egun begi bistan gertatzen ari zaigun albokaritasunaren eta palataltasunaren konbinaketa eragozten duen desalbokaritze bilakabidearen pizkundea. Bilakabide hori inolako murriztapenik gabe (nahitaez) erabiltzen duen hiztunak galdu egingo du /k/ fonema albokari palatala eta ezin izango ditu bereizi *ia* eta *hila* hitzen [ija] eta [iʎa] ahoskerak, edo berdin ahoskatu eta entzungo ditu *llabur* eta *Josune* hitzen hasierak.

Alderantziz, bilakabideak murrizten badira, hiztuna lehen ez zituen tasun bildumak egiteko gauza izango da eta hots berriak egin ahal izango ditu nahita eta bereiziko ditu besteren hizketan. Zubereraz /y/ bokala linguistikoki erabiltzen duenak goiko bokalen aitzinekotasuna biribiltasunarekin lotzeko gaitasuna du, besteok ez bezala, eta horregatik du sei bokaleko fonema inbentarioa, besteok bostekoa dugun bitartean.

Unitate gehitze honek beste hizkuntza baten nolabaiteko imitazioan izan lezake sorburu edo hizkuntza beraren ingurune baldintzek eraginda abia daiteke (ikus 10. oinoharra). Bigarren motakoa dirudi zubereraren seigarren bokalaren sorrerak, ez baita edozein ingurunetan gertatzen.¹⁵ Artikulu honek helburu duen argumentuen aurkezpenean aurrera egin ahal izateko, ingurune fonikoaren eraginagatik hizkuntza-aren barne eragileek sortutako hots aldaketez arituko gara.

3. atal honen hasierako galdera zehaztuz, nola gertatzen da inguruneak eragindako aldaketa alofonikoez momentu batetik aurrera hots unitate edo fonema berri bat sortzea hizkuntza batean?

Fonema berri bat sortzeko gutxienez bi bilakabide behar dira. Batak hots aldaera berri bat sortuko du eta besteak aldaera eragin duten ingurune-baldintzak ezabatu edo izkutatuko ditu. Bigarrenari eskerrak aldaketa ez da fonologikoki gardena izango.¹⁶ Donegan eta Nathaneke (2015: 442) ere fonologia diakronikoan usu azaltzen den alemanezko umlautaren historia ezagun eta ondo dokumentatua erabiltzen dute beren proposamen teorikoa azaltzeko: bokal ez-beheko azentudunek aitzinatze asimilazioa jaso zuten goi aleman zaharlean hurrengo silaban /i(:)/ bokala edo /j/ irrizarria egonez gero (esaterako, u → y / ____si). Jakina denez, bilakabideak bere gardentasun fonologikoa galdu zuen beranduago bokal eragilea desagertzean zenbait kasutan. Halaz ere aitzinatutako bokalak alemanaren fonema inbentarioan gehitu ziren, fonema mota berri bat sortu zelarik beraz, ortografikoki adierazteak frogatu bezala. Donegan eta Nathaneke bereziki nabarmentzen dute Twaddellengandik jasotako gogoeta: goi aleman zaharlean ortografikoki islatzen ziren bokal berri bakarrak, gertarazten zituen ondoko /i(:)/ edo /j/ baldintzatzailea galdu edo itxuraldatu zuten hitzetakoak ziren.

Richard Jandak ere jasotzen du Twaddellen gogoeta (Janda 2003: 409). Beste fonologialari zenbaitek bezala (Hooper eta Hyman aipatzen dituzte Donegan eta Nathaneke, beste zenbait ere bai Jandak berak) paradoxatzen jotzen du Twaddellek dioena. Jandarentzat ezinezkoa da aldaketa gertarazten duen eragilea desagertzean eragindako aldaketak irautea. Berak proposatzen du /i:/ edo /j/ eragilea galdu aurretik hitzunez bereizi behar izan zituztela bokal aitzinatutakoak, jatorrizkoetatik aski desberdin zirelako fonetikoki. Jandaren ustez, Ohalaren *hypercorrection* eta *hypercorrection*, hurrenez hurren zio artikulatarioa edo akustikoa duten aldaketa fonetikoetan datza hots aldaketaren arrazoiak; beren nortasuna adierazteko belaunaldi berriek onartuz gero, aldaketa egonkortu egiten da hizkuntza batean (Janda 2003: 410).

Donegan eta Nathaneke FNetik, Schuchardteke bere garaian bezala, azalpen soilik fonetikoan kontra egiten dute. Jandak bokal berrien fonemizazioaren esplikazio bezala erabilitako desberdintasun fonetiko irizpide iristakorra dela diote. Gauza eza-guna da: hizkuntza batean erabat desberdin den alde fonetiko, aldaera alofoniko entzunezina gerta daiteke beste batean. Pentsa dezagun tuskanierazko $p > b$ aldaketaz. Canalisen arabera (2014: 58) alofonikoa izan zen guretzat erabat fonemikoa litzate-

¹⁵ Egurtzegiren (2014: 113 hh.) analisia ez dator bat nirearekin (Oñederra 2009a eta b), baina biok onartzen dugu hots aldaketa inguruneak eragindakoa dela, Mitxelenaen lan aitzindariari jarraiki (ik. Michelena [1961] 1977, 1.5 atalak).

¹⁶ Zubereraren seigarren bokalaren sorreran ingurune-baldintzak ezabatu diren edo aldaketa bera den mozturrotu dena ez dago garbi. Edonola ere, zalantzarik gabe esan dezakegu aldaketa uherra dela egun, berreiraketa diakronikoa oso zail gertatzen delarik.

keena. Gugandik gertuago, denboran eta espazioan, frantsesez bi fonema dira /s/ eta /z/, baina guk bakartzat jotzen ditugu.¹⁷ Ikuspuntu esplikatzaile batetik hotsak aldaera soiltzat edo fonema autonomotzat hartzea areago dago lotuta ingurunearekin lotzen dituzten edo ez dituzten arrazoi fonetikoekin, hots horien arteko distantzia fonetikoarekin baino. Bestela esan, inguruneak justifikatzen ez dituen hotsaren ezau-garriak berezkitzat jo behar dira. Estrukturalismoaren garaian oso ezaguna egin zen distribuzionalisten arazoa, [h] eta [ŋ] ingelesez fonema bakarraren aldaeratzat hartzeko zailtasuna, nahiz distribuzio osagarrian gertatu. Auzia bi hotsen arteko alde fonetikoa handiegia zelakoan konpondu (edo) zen. Baina Bazellek 1959an (apud Donegan 1995: 61) azaldu zuenez, bi hots fonema beraren aldaeratzat emateko argudio hobe da (ez baita antz fonetikoa bezain irristakorra) agertzen diren ingurunean desberdintasunaren kausa fonetikoa kausitzea (japonieraz [ϕ] ezpainkaria /h/ren aldaeratzat har daiteke, fonetikoki antzekoegia ez bada ere, [ϕ] bokal biribilaren aurrean agertzeak justifikatzen duelako [ϕ]-ren ezpainkaritasuna).

Jandari egotzen diote Doneganek eta Nathaneke asimilatua asimilatzailearen ondorio mekanikotzat jotzea eta horregatik behar izatea eragilearen presentzia fisikoa asimilatua fonemizatu ahal izateko, desberdintasun fonetikoaren neurriari egotziz hori erabat. Horren kontra diote ingurune eragilea dela desberdintasun fonetikoari maila fonemikoa ematen diona, asimilazioaren ondorio fonetikoa hiztunaren ohar-menara helarazten duena.

Hiztunaren oharren fonologikoa aintzat hartzen bada, ez dago antz fonetikora jo beharrik, Donegan eta Nathaneke (2015: 443) ustez. Funtsezko kontzeptu bat beren argudiaketan gorago (3.1. atalaren azken lerroetan) ere azaldu zaigun uherdura edo opakotasuna dugu (Kiparskyk duela hogeita hamar urte baino gehiago generatibismoan maisuki landutako gaia). Gainera, hiru aro diakroniko berezi behar ditugu, uherdura horren garapena azaltzeko.

Lehen aroan, bokalen palataltze (umlaut) bilakabidearen hasieran, goi germanieraren fonema inbentarioan ez zegoen aitzineko bokal biribildurik, eragozten zituen fortitio bilakabide bat emankor zelako. Beraz, fonetikoki gertatzen ziren aitzineko bokal biribilduek ez zuten presentziarik hitzen barne aurkezpenean (hiztunen ohar-menean, beren memorian, beren intentzioetan): [mu:s] 'sagu' eta [mysi] 'saguak' (plur.) /mu:s/ eta /mu:si/ ziren hiztunaren ustez. Hiztunak automatikoki egiten zuen asimilazio hori (ahoskeraren errazte hori) ezabatu egiten zuen besteren hizketan inguruneari egotziz berak nahigabe ingurunera egokitzeko egiten zuena.

Bigarren aro batean hurrengo silabako bokal goikoaren hautazko irekitze (palataltasunaren murrizte) bilakabide bat abiatzen da. Horren ondorioz pluralaren ahoskera aldakorra gertatu zen: [mysi] eta [myse].¹⁸

Azkenik, atzizkiaren forma murriztuak orokortu ziren. Beraz, hiztunak [mu:s] singularrean eta [myse] pluralean entzutean ezin zion [y]ren palataltasuna inguruneari egotzi ([ɛ] ez zen aski palatala goi germanierazko asimilazio hori gertarazteko) eta onartu behar izan zuen erroko bokalaren palataltasuna erroarena berarena zela, hitzaren irudi lexikoan bertan zegoela: «The learner does not hear the intention, but

¹⁷ Ez noski egungo euskara-frantses hiztun elebidun gazteek.

¹⁸ Inportantea da hemen gogoan izatea lehen bokalaren asimilazioa eta bigarrenaren irekitzea batera ari direla gertatzen, bakoitzak bere zio fonetiko desberdin eta beregaina duelarik.

only the opaque result, and thus arrives at a different lexical representation from older speakers» (Donegan & Nathan 2015: 444). Horrela fonema inbentarioan debekaturik zeuzkan aitzineko bokal biribilak hautematen eta nahita egiten ikasi zuen, mota horretako fonemekin hizkuntzaren biltegi fonemikoa aberastuz.

Donegan eta Nathanen ustez, beraz, aitzineko bokal biribilduen fonemizatzea ez zen gertatu, Jandak nahi bezala, oraindik ingurune eragilea aldatu gabe zegoenean. Hain zuzen ere, ingurune eragilearen suntsitzeak ekarri zuen bokal horietan palataltasunaren hautemangarritasuna eta horrek esplikatzen du Twaddellen 1938ko aurkikuntza, ortografikoki umlauta horretarako ingurunea galdu zuten hitzetan bakarrik islatzea. Jandak baldintza fonetikoak behar ditu hots aldaketa ulertzeko. FNaren ikuspuntutik bi bilakabideak berez justifikatzen dira fonetikoki bakoitza bere aldetik (batetik, asimilazio inguruneduna hots bilkuren ekoizpenaren hoberako; bestetik, aitzineko bokalen desbiribiltze ingurunegabea hots unitateen ontasunaren mesedetan). Haatik, beste bilakabide ingurunedun batek lehenengo aitzinatze-asimilazioaren motibazioa hitzunari ezkututzen badio, uhertu den asimilazio bilakabideak emankortasun fonologikoa galduko du eta, iraun duenez, hitzunaren oharmenean beste estatus bat hartuko du. Horren adibide da alemanezko umlauta pluralaren markatzaile bihurtzea, nahiz «[m]orphological conditioning does not define conventionality; the loss of synchronic phonetic motivation does this» (Donegan & Nathan 2015: 434).

Hots aldaketaren kausa ez da fisikoa, mentala baizik, hitzunaren oharmena da adatzen dena, nahiz horretarako zio fonetiko banakakoa duten bilakabide ingurunedun eta ingurunegabeak kateatu. Bilakabide horien arteko gurutzaketek opakotasun edo uherdura fonikoa dakarten neurrian, hitzunak fonemizatu egingo du axaleko ondorio mekanikotzat har zitekeena ordurarte. Beste aukera bat da gardentasuna eta beraz zio fonetiko sinkronikoa galdu duen bilakabidea agortzea eta hizkuntzaren sistema fonologikotik desagertzea.

3.4. Hotsak galtzea

Aurreko azpiatalean hots inbentarioen handitze eta murriztea aipatu badira ere, lehenaz aritu gara gehienbat, fonemak gehitzeko mekanismoen inguruan harilkatuta aurkeztu baita hots-aldaketaren eragileen nolakotasunari buruzko eztabaida.

Bestalde, esan bezala, sistema fonologiko batek unitateak galtzeko biderik ohikoena urtuketarena da, alegia hots unitate bat beste batekin batzen da edo, hobe, beste batean urtutzen da (ez baita batze simetrikoa izaten, bietako baten gailentzea baizik). 3.3. atalean aipatu da orain ari dela gertatzen gure begien (edo belarrien) aurrean inguruotako gaztelaniaz eta baita gazteenen euskaraz ere kontsonante palatalen desalbokaritzea (*yeísmo* delakoa): fonema inbentariotik /k/ albokari palatala desagertzen da, halakoa zuten hitzak palatal ez-albokariz berlexikaltzen direlarik.¹⁹

Berehala dakarkigu honek antz fonetikoaren auzia gogora. Izan ere, oso antzekoak dirudite kontsonante sabaikari albokari eta ez-albokariak. Baina hori nahastea azaltzeko erabiltzea zirkularra dela ere esan liteke, kontuan hartuta antz fonetikoaren erlatibotasuna. Orainsu arte, urte luzeetan zehar, hitzunari aski desberdin gertatu zaiz-

¹⁹ Fonema ez-albokaria herskaria ala jarraitua den ez da gauza argia (Oñederra 2016: 93-94).

kio hotsok hitzak bereizteko: eusk. [maja] *mahaia* eta [maɫa] *maila* edo gazt. [ka'jo] *cayó* eta [ka'ko] *calló*.²⁰

3.3. atalean adierazi den FNaren ikuspuntutik esplikazioa litzateke desalbokaritze bilakabide ingurunegabe bat ari dela indarra hartzen hizkuntzan, tasun bilduma fonetikoki hobea bermatzearekin batera, tasun bilduma txarragoa duen fonema albokaria galaraziz.

4. Erantzunik gabeko galderak

Horraino teoria baten edo bestearen arabera, eragile fisikoak edo mentalak lehenetsiz irits daitezkeen hots aldaketaren inguruko galderen erantzunaren maila. Hortik aurrera, zergatik hasi zen desalbokaritze hori frantsesez XIII. mendean, XVI.eraiko hedatuta zegoelarik (Bruña Cuevas 2003: 47)? Zergatik abiatu zen gaztelaniaz askoz beranduago (XVII. mendean ziurrenik; Bruña Cuevas 2003: 49).

Galdera erabatekoagoa eta beraz erantzungaitzagoa: zergatik gertatzen dira aldaketa batzuk hizkuntza batzuetan eta ez besteetan? Aldaketa berbera dirudienak ere zergatik ditu zehazte ez guztiz berdinak hizkuntza batean edo bestean? Esate baterako, euskarak orain gutxi arte hitz hasierako dardarkaria ekiditeko, usuen eta beselako baldintzarik ezean /e/-ren protesia erabiltzen zuen ($\emptyset \rightarrow e$ / # ___ r: *Erroma, errezzatu, errege*). Italiako erromantze zenbaitetan, ordea, /a/ da eransten den bokala (Canalis 2014: 89). Zergatik hizkuntza batek hau besteak bestea? Zergatik gaztelaniaz ez du halakorik behar izan?

Arrazoiaren zati bat lehenago ere agertu den FNean oso oinarrizko ideia batetik datorkigu. Bilakabideak arrazoi fonetikoei badagozkie ere, bestela esan, zailtasun fisikoei erantzuten badiete ere, izatez mentalak dira: «If processes were not (at least potentially) under mental control, we might expect them to apply equally in all languages, given equivalent inputs —but they do not» (Donegan & Nathan 2015: 435).

Arrazoi partzial horren beste zati bat ondoko ideian dago: zailtasun fonetiko berak konponbide bat baino gehiago izan ditzake eta hizkuntza desberdinek aukera desberdinak egin ditzakete. Esaterako, euskaraz morfema kateak trabari ahoskabe bat trabari ahostun baten aurrean jartzen duenean, ahoskabetze asimilazioa gertatzen da kontsonante multzoaren ahoskera erraztuz (/es + da/ → [esta]). Gaztelaniaz halakoe-tan bigarren kontsonantearen ahostuntasuna gailentzen da eta asimilazioa atzekoz aurrera gertatzen da (/desde/ → [dezde]). Euskaraz gero eta maizago gertatzen da, ziurrenik lehenago ere, baldintza eta neurri desberdinetan, hautazkoa zen ahoskabetzearen ondoan, ahostuntze irtenbidea.²¹

²⁰ Tradizio eztabaidagarri baina eroso bati jarraiki bilatu dira pare minimoak. Kasu honetan euskaraz ez dira erraz aurkitzen eta garbi dago emandako adibideen artean palatalen aurkakotasuna azalekoa dela nolobait. Baina inolako pare minimorik ez balego ere, albokariaren fonemikotasuna zalantza gabea da belarriz bereizi eta berariaz egiten duen hiztunaren fonologian. Fonema palatalen balio funtzionala oparoa izan da palataltasunari balio semantikoa eman dion euskararen sistema fonologikoan. Fonema galdu duen hiztunagan palatalizazio adierazgarriak eta asimilaziozkoak desalbokaritzea dakarte albokari hobikarien bustidurarekin batera (/l/ → [j, j]).

²¹ Euskal sistema fonologikoak bigarrenaren ahoskabetzea lehenesten duela esateko erakusgarri importantea da morfema barreneko trabari bilkurak ahoskabe izan ohi direla (/neʃka/ dago, baina ez /neʃga/; /eʃku/ dago, baina ez /eʃgu/; /ispi/ dago, baina ez /isbi/).

Fonema inbentarioko zailtasunak ere unibertsalak izaki (adib., herskari ahostunak ahoskabeak baino zailago dira arrazoi artikulatorio eta akustikoengatik), hizkuntzek aukera desberdinak egiten dituzte. Donegan eta Nathanen (2015: 435) lanean jasotzen da herskari ahostunen zailtasunari men egiten dioten hizkuntzen artean irtenbide bat baino gehiago daudela. Batzuek ahoskabetze bilakabide baten bidez herskari ahoskabeak bakarrik izango dituzte; beste batzuek glotisaren ahalbide anatomikoa baliatuz inplosibo egiten dituzte herskari ahostunak (vietnameraz, esaterako); beste batzuetan aurre-sudurkaritu egiten dituzte ahoskorden dardara errazteko (fijieraz). Zailtasunari aurre egiten diotenen bilakabide errazleak atzendu eta herskari ahostunak sartzen dituzte fonema inbentarioan.

Lan honen lehen atalean aipatu da Schuchardt kexu agertzen zela neogramatikoek ingurune fonetikoari indar baldintzatzaile erabatekoa ematen ziotelako. Ez dugu jakiterik FNak Ohala, Bybee, Janda, eta abarri emandako erantzunak gogobeteko zuen. Neogramatikoekin bezainbat ez ahal zen haserratuko bederen:

Phonetic variability in the realization of lexical representations is not just random failure to achieve an articulatory intention, by overshoot, undershoot, mistiming, interpolation, etc. Evidence that substitutions are centrally coordinated comes in part from the fact that, though universally motivated, they are not instantiated in all languages (Donegan & Nathan 2015: 438).

Bibliografia

- Bruña Cuevas, M., 2003, «Comment présenter un phonème moribond. L'ancien / mouillé français vu par les hispanophones», *Historiographia Linguistica* 30:1-2, 45-98.
- Bybee, J., 2007, «Diachronic linguistics», in D. Geeraerts & H. Cuyckens (arg.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. New York: Oxford University Press, 945-987.
- Camino, I., 2017, *Amiküze eskualdeko ^heskuara*. Iruñea-Bilbo: Nafarroako Gobernu & Euskaltzaindia.
- Canalis, S., 2014, «The voicing of intervocalic stops in Old Tuscan and probabilistic sound change», *FLH* 35, 55-100.
- Donegan, P., 1993, «On the phonetic basis of phonological change», in C. Jones (arg.), *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*. London: Longman, 98-130.
- , 1995, «The innateness of phonemic perception», in V. Samiian & J. Schaeffer (arg.), *Proceedings of the 24th Western Conference on Linguistics*. Fresno CA: Dept. of Linguistics, California State University, 7, 59-69.
- & G. S. Nathan, 2015, «Natural Phonology and sound change», in P. Honeybone, & J. C. Salmons (arg.), *The Oxford Handbook of Historical Phonology*. Oxford: Oxford University Press, 431-449.
- Dorian, N., 1993, «Internally and externally motivated change in language contact settings: doubts about dichotomy», in C. Jones (arg.), *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*. London: Longman, 131-155.
- Egurtzegi, A., 2014, *Towards a phonetically grounded diachronic phonology of Basque*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHUko doktore tesi argitaragabea.
- Janda, R., 2003, «“Phonologization” as the startof de phonetization – or, on sound change and its altermath: of extension, generalization, lexicalization and morphologization»,

- in B. D. Joseph & R. Janda (arg.), *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell, 401-422.
- Labov, W., 1981, «Resolving the Neogrammarian's controversy», *Lg* 57:2, 267-308.
- Michelena, L. 1977 [1961], *Fonética Histórica Vasca*. Donostia-San Sebastián: Seminario Julio de Urquijo de la Excm. Diputación de Guipúzcoa. Berrargit. OC VI.
- Ohala, J., 1989, «Sound change is drawn from a pool of synchronic variation», in L. E. Breivik & E. H. Jahr (arg.), *Language change. Contributions to the study of its causes*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 173-198.
- , 1997, «Phonetics in Phonology», *Proceedings of the 4th Seoul International Conference on Linguistics [SICOL]* 11-15 Aug 1997, 45-50 (<http://linguistics.berkeley.edu/~ohala>).
- Oñederra, M. L., 2004, *Fonetika Fonologia Hitzez Hitz*. Bilbo: UPV/EHU.
- , 2009a, «Diacronía y motivación fonética», in F. Sánchez Miret (arg.), *Romanística sin Complejos. Homenaje a Carmen Pensado*. Brusela: Peter Lang, 47-67.
- , 2009b, «Ohar batzuk bokal batez: zuberearen /y/», in R. Etxepare, R. Gómez, J. A. Lakarra (arg.), *Beñat Oihartzabali Gorazarre / Festschrift for Beñat Oyharçabal*, *ASJU* 43, 663-678.
- , 2016, «Sobre seseo, yeísmo y otras cuestiones relacionadas con la pronunciación del español en el área vasca», in D. Poch Olivé (arg.), *El español en contacto con las otras lenguas peninsulares*. Madrid-Frankfurt: Iberoamericana-Vervuert, 83-102.
- Rost Bagudanch, A., 2017, «Variation and phonological change: The case of yeísmo in Spanish», *Folia Linguistica* 51:1, 169-206.
- Sapir, E., 1921, *Language*. London: Rupert Hart-Davis.
- Schuchardt, H. 1972 [1885], «Über die Lautgesetze: Gegen die Junggrammatiker» / «On Sound Laws: Against the Neogrammarians», in Vennemann & Wilbur (arg.), 3-72.
- Stampe, D., 1979, *A Dissertation on Natural Phonology*. New York: Garland Publishing Co.
- Trubetzkoy, N. S., 1985, *N. S. Trubetzkoy's letters and notes*. Berlin-New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Vennemann, T. & T. Wilbur (arg.), 1972, *Schuchardt, the Neogrammarians, and the Transformational Theory of Phonological Change. Four Essays*. Frankfurt: Athäneum.
- Wilbur, T., 1972, «Hugo Schuchardt and the Neogrammarians», in Vennemann & Wilbur (arg.), 73-113.

Miren Lourdes Oñederra

Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila

Letren Fakultatea

Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

Unibertsitatearen ibilbidea 5 - 01006 Gasteiz

ml.oinederra@ehu.eus